

Особливості семантики і функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті проаналізовано значення іменників жіночого роду на позначення осіб за родом діяльності, партійною належністю, територіальним критерієм, функціонування їх у мові. Досліджено продуктивні словотворчі суфікси, за допомогою яких утворено назви осіб жіночого роду. З'ясовано, що суфікс передає не лише значення об'єктивної реальності, а й суб'єктивне ставлення до неї мовця.

Ключові слова

Гендерний компонент, іменники жіночого роду на позначення осіб за родом діяльності, категорія роду, словотворення, словотворчий суфікс.

Abstract

The importance of feminine nouns denoting persons by occupation, party affiliation, territorial criterion, their functioning in the language are analyzed in the article. Productive word-formative suffixes are studied through the instrumentality of which the names of feminine persons are created. It was found that suffix conveys not only the value of objective reality, but also subjective attitude of the speaker to it.

Keywords

Gender component, feminine nouns denoting people by occupation, gender category, word formation, word-formative suffix.

У сучасній українській літературній мові активно використовують іменники на позначення осіб жіночої статі. Саме тому однією із важливих проблем сучасного мовознавства є нормативне закріплення в українській мові іменників на позначення осіб, що враховують гендерний компонент. До сьогодні використання іменників чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі пояснювали суспільним розподілом праці між чоловіками та жінками, перевагою чоловічої праці на відповідних посадах і у професіях, відсутністю ресурсів у мові, тобто слів, що називають професії у формі жіночого роду, або нейтральних елементів, частіше нейтральних суфіксів, для творення таких слів тощо. Функціонування української мови на сучасному етапі характерне посиленням динаміки змін на усіх рівнях мовної системи. Інтеграція в міжнародну спільноту, активні контакти між мовами, якісні зміни у суспільно-політичних та науково-технічних сферах спричинили появу нових реальностей, які вимагають номінації. Закріплення в сучасній українській мові етичних і комунікативних норм, що враховують гендерний компонент, зумовило не тільки необмежене розширення іменникових особових кореляцій, а й семантичні нашарування на певних родових формах, наприклад: *адміністратор* — *адміністраторка*, *бютівець* — *бютівка*, *візажист* — *візажистка*, *волонтер* — *волонтерка*, *губернатор* — *губернаторка*, *депутат* — *депутатка*, *дизайнер* — *дизайнерка*, *екс-прем'єр* — *екс-прем'єрка*, *клієнт* — *клієнтка*, *коаліціант* — *коаліціантка*, *комерсант* — *комерсантка*, *лідер* — *лідерка*, *нашеукраїнець* — *нашеукраїнка*, *непідписант* — *непідписантка*, *опозиціонер* — *опозиціонерка*, *парламентар* — *парламентарка*, *підписант* — *підписантка*, *прем'єр* — *прем'єрка*, *регіонал* — *регіоналка*, *торгаш* — *торгашка*.

Іноді виникають сумніви, якій же формі віддати перевагу: *прем'єр* — *прем'єрка*, *клієнт* — *клієнтка*, *губернатор* — *губернаторка* — *губернаторша*. Функціонування таких синонімів у сучасній мові не однаково. Якщо в діалектному та усному побутовому мовленні спостерігаємо тенденцію до диференціації у вираженні назв за професією чи родом занять для чоловіків та жінок, то

у літературній мові ця тенденція виявлена не так чітко. Тут досить широко традиційно використовують назви у формі чоловічого роду на позначення особи жіночої статі. Особливо характерні такі форми для наукового та офіційно-ділового стилів, наприклад: *Натомість у секретаріаті того ж дня, коли суд виніс рішення, було оприлюднено указ про призначення "губернатором" Віри Ульянченко.*

Широко побутують назви жіночого роду в усному мовленні, оскільки там майже повністю витримано родовий поділ іменників. Мовці, називаючи особу за професією, хочуть водночас повідомити, хто це — чоловік чи жінка [1, 27]. У таких опозиціях один член завжди маркований.

Вирізняють два типи опозицій:

1) іменники чоловічого роду, які функціонують у більш широкому значенні, не марковані ознакою чоловічої статі і є екстенсивним членом опозиції. До цієї категорії належать назви осіб за професією, видом занять, посадою, званням, наприклад: *акселерат — акселератка, дантист — дантистка, еротоман — еротоманка, кельнер — кельнерша, клептоман — клептоманка, референт — референтка, сексот — сексотка, фінінспектор — фінінспекторка, фінансист — фінансистка;*

2) іменники чоловічого роду використовують для номінації осіб чоловічої статі, а іменники жіночого роду — для номінації осіб жіночої статі. До цього типу належать назви осіб за національністю, територіальною належністю, наприклад: *киянин — киянка, львів'янин — львів'янка, англієць — англійка, італієць — італійка, полтавчанин — полтавчанка, австралієць — австралійка, росіянин — росіянка, американець — американка, аргентинець — аргентинка, єгиптянин — єгиптянка.*

У першій групі іменники на позначення осіб жіночої статі семантично складніші, ніж у другій, наприклад: губернатор — "назва особи за типом заняття", губернаторка — "назва особи за типом заняття" + "жіноча стать", наприклад: бельгієць — "житель Бельгії" + "чоловік", бельгійка — "жителька Бельгії" + "жінка". Додавання суфікса нейтралізує значення "чоловіча стать".

Нейтралізація статі зумовлена тим, що назва чоловічого роду підкреслює не стільки ідею статі, скільки уявлення про особу, соціальну значущість її занять.

На початку ХХІ ст. професійна належність осіб стає важливим соціолінгвістичним фактором і потребує особливої уваги дослідників [2, 63]. Продуктивним способом творення іменників на позначення осіб жіночої статі у сучасній українській мові є суфіксальний спосіб. Він домінує під час творення паралельних слів жіночого роду від іменників чоловічого роду на позначення осіб за: а) професійною діяльністю; б) територіальним критерієм; в) партійною належністю; г) національністю та ін.

Назви осіб жіночої статі, утворені на основі продуктивного словотвірного типу із суфіксами, поділяємо на декілька відповідних груп:

1. Назви осіб жіночого роду за професійною належністю: *квітникарка, тенісистка, футболістка* та ін., наприклад: „Українська **тенісистка** змінила громадянство на американське”. У межах цього словотвірного типу помітно активізувалося утворення назв осіб жіночої статі від тих професій, яких раніше або не було, або ж вони не були такими популярними та поширеними, наприклад: *акторка, бізнесменка, консьєржка, лялькарка, мільярдерка, наркокур'єрка, реалізаторка, ревізорка, режисерка, стриптизерка, фермерка* та ін. У мові української публіцистики звичнішими стають назви жіночого роду із суфіксом **-к(-а)** за територіальною ознакою, зокрема за місцем народження або проживання, за членством у якійсь спільноті тощо. На відміну від попередніх груп іменників у них кінцевий звук [к] суфіксів іменників чоловічого роду **-ак (-як), -ук (-юк)** перед суфіксом **-к(-а)**, чергується із [ч], наприклад: *австріяк — австріячка, західняк — західнячка, поліщук — поліщучка, східняк — східнячка* та ін., наприклад: „На зустріч із виборцями прийшла їхня землячка — **поліщучка**”. В інших назвах жінок за місцем проживання чи народження, за членством в якійсь спільноті тощо суфікс **-к(-а)** приєднується до усиченого суфікса **-анин**, пор: *донечанин — донечанка, спілчанин — спілчанка* та ін., наприклад: „**Донечанка** повідомила журналістам, що після спілкування з президентом її питання було вирішене” [3, 127].

2. Нові іменники зі значенням жіночої статі за професійною належністю зрідка утворюються за словотвірним типом із суфіксом **-ниц(-я)**: *власниця, охоронниця, лоточниця, сигаретниця* та ін.: „**Охоронниця** притулку — рятівниця не однієї сотні собак”.

3. Зрідка іменники зі значенням жіночої статі, уживані в українській мові, мають суфікс **-ин(-я)**, такі як: *кравчиня, майстриня, продавчиня*, наприклад: „**Майстриня** знає свою справу”.

В українській мові спостерігаємо тенденцію до дедалі ширшого вживання нових іменників із суфіксом **-к(-а-)** на позначення осіб жіночої статі за їхньою професійною діяльністю, партійною належністю, територіальною ознакою і членством у спільноті, що властиво розмовному літературному мовленню.

4. Словотвірний тип із суфіксом **-ш(-а)** зі згаданим словотвірним значенням переважає в розмовному мовленні [4, 97]. Новоутворені іменники надають журналістським текстам розмовності, а деякі з них, наприклад: *директорша, мільйонерша, професорша, фермерша* та ін., слугують засобом вираження негативної оцінки осіб жіночої статі, іронії тощо.

Отже, мовна тенденція називати жінку окремим словом отримала великі можливості для реалізації тих словотвірних ресурсів, що були вже введені у сферу потенційної здатності словотвору. Унаслідок цього група імен жіночого роду за видом діяльності, партійною належністю, територіальним критерієм, суспільною діяльністю з нечисленною перетворилася у велику групу лексем, відобразивши шляхом номінації зміни явищ реального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Недбайло Л. І. Утворення іменників жіночого роду - назв осіб за професією / Л. І. Недбайло // Питання мовної культури / Ін. мов-ва АН УРСР. - 1970. - Вип. 4. - С. 26-33.
2. Ставицька Л. Гендерна лінгвістика : українська перспектива / Леся Ставицька // Українська мова. – 2004. – №3. – С. 58–66.
3. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії: Функціональний аналіз / О. К. Безпояско. - К. : Наук. думка, 1991. - 171 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
5. Ковалик І.І. Словотвірний розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту., 1962. - Кн. 6. - С. 3-34.
6. Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. : [монографія] / М. І. Навальна. – К., Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.

Відомості про автора

Марчук Анастасія Олександрівна, ст. гр. І-15б, факультет комп'ютерних систем та автоматики, Вінницький національний технічний університет, місто Вінниця, zanzarah98@mail.ru.

Marchuk Anastasiya, st. gr. I-15b, Faculty of Computer Systems and Automation, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsya city. zanzarah98@mail.ru.

Відомості про наукового керівника

Стадній Алла Сергіївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, stadniy.alla@ukr.net

Stadniy Alla Sergiyivna, senior researcher of Philology, cathedra of linguistics of Vinnytsia National Technical University, Vinnitsia city, stadniy.alla@ukr.net